

G

gajdošská muzika viz sestavy nástrojů tradiční hudby

gajdy viz dudy

garažija viz huňa

gatě, plátenice, režnice, bělky, porculánky – široké mužské a chlapecké kalhoty z prací látky, velmi jednoduchého střihu. Oblékaly se na nahé tělo. Byly obvykle podomácku šité ze dvou stejných rovných dílů plátna různého druhu a kvality, přičemž šifka plátna tvořila šifku jedné nohavice (*gatice*). V rozkroku byl vsazen klín, okraj v pase byl přehnut dovnitř a prošit, takže tvořil záložku (*límeč*), jíž se provlékala tkanice (*hacník*, *šnůrka*, *oprátka*) nebo provaz k stažení a zavázání g. v pase. Na luhačovickém Zálesí se kdysi g. zapínaly hrubým špendlíkem nebo hřebíkem (*pěřák*, v Březnici *šparák*). Stávalo se, že hřebík při práci nebo při tanci povolil a g. s tanečnicka spadly, proto začali do límce provlékat šnůrku nebo kožený řemen k jejich zřasení a bezpečnějšímu upevnění. G. obvykle sahaly nad kotníky, ale např. na Ořečovsku a Březnicku jen do půli lýtek. Dolní okraj nohavic byl buď zaobroubený, nebo častěji *vyrúsaný*, vytřepený (proto se g. na Slovácku také nazývají *třaslavice*, *traslavice*), často zdvojený a zpevněný ozdobným prošitím střídmeého, geometrického vzoru; obvyklé je jednoduché prolamování (mřížka, ažura, zv. *gacové dírky*) provedené bílou bavlnou nebo režnou nití. V severo- a západomoravských krajích byly g. užší a jen zaobroubené, bez výšivky. – G., stč. *hace*, jsou nesporně starobylým kusem oděvu. Jejich název se vyskytuje v nepatrných variantách u mnoha slovanských, ale i jiných evropských národů, zejm. ugrofinských (Maďarů, Finů, Estonců). Původ slova souvisí s kořenem *ga-*, což znamená jít, chodit. Jedná se tedy o součást oděvu, v níž se chodí a pracuje, o staročeské šaty *chodící* (oproti šatům ložním). Ve středověku oblékali g. všichni Slované. České středověké *hace* měly pravděpodobně stejný střih, ale jejich nohavice byly užší a kratší, sahaly asi do půli lýtek. Lehké *hace* v č. zemích nosili muži velmi dlouho. Až v 16. stol. přišla móda *spodků* pod kolena, ale praktické *hace* neodstranila úplně. Zůstaly v mnoha krajích i nadále pohodlným, zejm. pracovním a později i spodním oděvem. O jejich všeobecné oblibě a typologickém stáří svědčí i okolnost, že v č. zemích výraz g. časem přešel ve tvaru *katě*, *katata* na

kalhoty všeobecně, stejně jako v Maďarsku. Široké g. jsou známy z karpatské oblasti, z Podunají a Balkánu, na Slovensku se do práce nosily po celém území jako sváteční letní oděv především v jeho jižních částech, ale zasahovaly mnohde i na střední Slovensko (Hont, okolí Zvolenu). Na jednu nohavici těchto g. se spotřebovala jedna a půl až dvě šifky plátna a výšivka na nich byla barevná. V č. zemích se místy až do 2. světové války g. udržely v karpatské části Moravy a Slezska zejm. jako letní pracovní oděv mužů v kombinaci s všední košilí, jež se často nosila přes g., spolu s mužskou zástěrou a kloboukem. Ještě na počátku 21. stol. jsou součástí letního polosvátečního, ale i obřadního kroje mužů a mládenců, zvl. rekrutů, především však malých chlapců v mnoha

okresích Slovácka (ve Vlčnově, Hluku, Strážnici, na Hornácku). Nosí se k nim obvyklé krojové součástky včetně *brucleku*, někdy bývá zvykem nohavice třaslavic buď zcela, nebo aspoň vpředu zčásti zasunout za okraj holínek bot tak, aby ozdobné třepení holínku přesahovalo. Při

práci se většinou nezasouvaly, ale nosily se volně, spuštěné k zemi. – G. šily ženy ručně, podomácku, z konopného i lněného domácího plátna buď režného, nebíleného, nebo bíleného různých kvalit. Do práce se nosily g. z hrubších a trvanlivějších, především nebílených tkanin, pro sváteční příležitosti a pro malé chlapce bývaly g. z jemnějšího, bíleného plátna, i bavlněného. Na Vsetínsku se letní pracovní g. šily ze silnějšího ručně tkaného plátna lněného (*pačiskového*) i z konopného, *plátenice* na Rusavě byly z tlustého konopného nebíleného plátna stejně jako košile k nim, na Slovácku také, zatímco na Hřčavě nosívali bílé *gáce* z drelichu. Plátěné pracovní kalhoty, i když jiného střihu, byly v oblibě také v Čechách. Na Chodsku se šily z tlustého domácího plátna režného, chudí oblékali *cuckový plátenice* z velmi hrubého plátna. Na Haně se po r. 1830 nosily po kotníky dlouhé plátěné g. se širokými nohavicemi. V okolí Záhlinic se jim říkalo *drlavice* a na Holešovsku sloužily v zimě jako spodky. Na Kroměřížsku *drlavice* nazývali *plky*, na Olomoucku *chochory*. Všude byly široké, řasnaté a dosahovaly až ke kotníkům. V jihomoravských dědinách hanákoslováckých v okolí Kobylí měli koncem 19. stol. jiné g.: byly plátěné, úzké a v nich *hrubé kapce* po obou stranách. Dříve však i tam nosívali široké g., třaslavice, jako Moravští Slováci. Na Slovácku oblékali muži do práce zpravidla jen konopné široké g. (na Březové *gace*) stažené *gatňákem* nebo *oprátkou*, *šnůrkou*, k nim konopnou košili, širák a zpravidla boty. – Větší děti se obvykle oblékaly jako dospělí, jenže chlapci ještě nemívali nohavice, nýbrž jen g. Na luhačovickém Zálesí měli na všední den široké g. z *kúdelného*, na neděli z *pačesného* plátna. Nazývali je g., *drlé* i *plátěnky*, posměšně jim říkali *plťe*. Na Ořečovsku a na Březnicku sahaly jen do půli lýtek, na Pozlovicku byly delší, otřepené, s jednou nebo dvěma ažurkami. Nejužší se šily ve Slopném, kde je zvali *drlíchovice* podle materiálu, z něhož byly zhotoveny. Byly sice všední oděvní součástí, ale chudobní a někdy také zámožnější je oblékali i do kostela. Šily se z kupovaného plátna. Na Ořečovsku i na Řetečově se g. šité z kupovaného plátna nosily ještě v 1. třetinu 20. stol. na nedělní odpoledne a na taneční zábavy. Patřily k nim tmavomodré, tištěné, na úzko skládané zástěry s červeným tráčkem. V okolí Březnice a Slopného se zástěra, obvyklá na Moravském Slovensku, nenesila. Na Valašsku v bývalém zlínském panství ve všední den nosili muži široké

plátěné g. přes boty stejně jako v nejzápadnější položené valašské Rusavě. Plátěnky na Vsetínsku měly nepříliš široké nohavice s neroztřepenými okraji a nosily se déle než soukenné nohavice. Přesto se nezačoval ani jediný exemplář. – G. byly velmi praktické oblečení, netisnící a vzdušné, příjemné, protože se v nich člověk při práci nepotil. Byly oděvem hygienickým, dobře se praly a mohly se tedy častěji střídát. Spolu s košilí z téhož materiálu, částečně chráněny zástěrou a doplněny obuví a kloboukem, byly vhodným a pohodlným oblečením pro teplé měsíce. Za chladnějšího počasí se součástky vrstvily, tj. braly se i dvoje na sebe, nebo se ve velkých mrazech g. užívalo jako spodků do soukenných nohavic. V g. a ve všední košili se někdy i spávalo. Zánovní g. z bílého domácího plátna se v některých krajích považovaly za vhodnou součást letního oděvu i na neděli a svátky, i když pro svůj volný, řasnatý střih netvarovaly tak pěkně mužské postavy jako přiléhavé nohavice ze sukna.

Lit.: F. Bartoš: *Lid a národ I*. Velké Meziříčí 1883, s. 32; Č. Zbrt: *Dějiny kroje v zemích českých od nejstarších dob až po války husitské*. Praha 1892, s. 48, 231, 289; A. Šebestová: *Lidské dokumenty*. Olomouc 1900, s. 173; J. Klvaňa: *Lidové kroje na Moravském Slovesku*. In: *Moravské Slovesko I/1*. Praha 1918; F. Táborský: *Rusava*. Olomouc 1928, s. 27; A. Václavík: *Luháčovské Zálesí*. Luhačovice 1930, s. 173–174; J. R. Bečák: *Lidové umění na Hané*. Velký Týnec u Olomouce 1941, s. 229–230; D. Stránská: *Lidové kroje v Československu I. Čechy*. Praha b. r. [1949], s. 21; J. Jindřich: *Chodsko*. Praha 1956, s. 41; I. Stolařík: *Hrčava*. Ostrava 1958, s. 135; ESJČ, s. 153–154; ČSV-LK, s. 152. [ap]

geograficko-historická metoda viz finská škola

Gesta Romanorum [lat.], středověká sbírka mravoličných a zábavných příběhů používaných jako kazatelské příklady (exempla). Předpokládá se, že sbírka vznikla v Anglii; její nejstarší datovaný exemplář je z r. 1342, od poloviny 15. stol. vycházela v četných tiscích. Za klasické je pokládáno Oesterleyovo vydání (1872), obsahující 283 textů. G. R. jsou doložena ve specifickém výběru také ve staročeské literatuře (*Příběhy římské*, kritické vyd. 1967). Charakteristické ukázky zařadil K. Dvořák do výboru *Nejstarší české pohádky* (1976), mj. *Hadí přirozenost* (GRČ 90, AaTh 255), kdy had pudově začne kousat člověka, který ho osvobodil, a *Kozí oko* (GRČ 69, AaTh 660), kde se při soutěži dvou obratných lékařů ztratí vyjmuté oko, je nahraze-

no kozím a postižený člověk jím od té chvíle mlčně hledí vzhůru na zeleň stromů. V české lidové tradici je stále živý příběh o věrném psu, který zachrání pánovo dítě před smrtí a je ukvapeným pánem zabit místo viníka (GRČ 71, AaTh 178A).

Lit.: H. Oesterley: *Gesta Romanorum*. (GR) Berlin 1872; A. Aarne – S. Thompson: *The Types of the Folktale*. (AaTh) Helsinki 1961; *Příběhy římské*. (GRČ) Vyd. F. Šimek. Praha 1967; K. Dvořák: *Nejstarší české pohádky*. Praha 1976; K. Dvořák: *Soupis staročeských exempel*. (Dvořák) Praha 1978. [dk]

gesto [z lat.] 1. posunek, výrazový pohyb omezený na jednotlivé části těla (obyčejně horní polovinu lidského těla, zejm. ruce, obličej), spojovaný často s mimikou či s pohybem celého těla; jeden z nejdůležitějších prostředků neverbální komunikace. Výraz je z lat. *gestus*, poloha (těla), posun, posunek. Od obyčejných pohybů se g. odlišuje zejm. ustálenou formou, znakovostí i konkrétním účelem. Do utváření, podoby i významu gest se promítal historický, dobový, sociální, etnický, popř. oblastní, regionální či individuální aspekt. Jako prostředek komunikace (komunikační zkratka), symbolický úkon či magický akt sehrávala gesta významnou úlohu od počátků vývoje lidské společnosti. Svoji roli si podržela nejen v běžném mezilidském styku, ale např. i v ritech jednotlivých náboženských systémů či v oblasti tradiční kultury, v lidových zvycích, obřadech a v magických praktikách. – Podobně jako znaky lze gesta členit na gesta *ikonická* (v komunikaci zobrazují či napodobují určitý jev), *indexová* (odkazují na souvislost s danou věcí) a *symbolická* (v obecném povědomí mají příslušný konkrétní význam). Jednotlivé skupiny gest se formují na základě jejich významu či funkce, např. gesta vyjadřující emoce (hněv, radost, agresí, výsměch, pokání), gesta, která mají původ v sakrální sféře a která zprostředkovala kontakt s nadpřirozenými silami, božstvy, v monoteistických náboženských systémech s Bohem (v křesťanském prostředí např. pokřikování), gesta magicko-ochranná (např. škleb a výrazná mimika obličej, uplivnutí si, pokřikování nebo překřížení rukou před obličejem a očima, gestické znázornění či přímé obnažení genitálií a zahalených částí lidského těla, související s představami, že tyto tělesné partie disponují ochrannou mocí před nečistými silami). – Odlišný význam stejného g. je dán především jeho kontextem. K významovým posunům docházelo u jednotlivých gest i v průbě-

hu vývoje společnosti a sociálních společenství na různých úrovních (posunek ruky s prsty sevřenými v pěst a se zdviženým ukazováčkem a malíčkem, který původně příslušel do oblasti sexuálních gest s magicko-ochrannou funkcí, se stal gestem výsměšným, neverbální nadávkou mezi muži, *parohy*, zpochybňujícími věrnost jejich žen). – V důsledku apotropajní moci určitých gest lidské ruky se jejich plastická zobrazení stala i jedním z druhů amuletů sloužících svým vlastníkům jako ochrana proti zlým silám, uhranutí a urknutí; 2. okázalý projev, vnější demonstrační forma určitého postoje či postavení ve společnosti. S přemrštěnými gesty (furiánstvím) se v tradičním českém agrárním prostředí lze setkat zejm. u příslušníků nejbohatších vesnických vrstev v době emancipace venkova a růstu sebevědomí jeho obyvatelstva.

Lit.: HDA 3, 1930/31, sl. 328–337; L. Hansmann – L. Kriss-Rettenbeck: *Amulett und Talisman*. München 1966, s. 152. [lk]

glazura, poleva – povlak na bázi skloviny kryjící keramický střep. Glazované výrobky získaly lepší technické parametry (neprosákavost, mechanická pevnost), snadněji se udržovaly a zvýšila se i jejich estetická hodnota. Jako velmi nízko tavitelná skla jsou glazury složeny z křemene, živce, kaolinu a různých kovových oxidů, které usnadňují tavitelnost glazur a zabarvují je. – Glazury lze členit podle různých kritérií: a) barevnost (barevné, bezbarvé); b) průsvitnost (transparentní, krycí); c) lesk (lesklé, polomatné, matné); d) tavitelnost (měkké, tvrdé); e) způsob zpracování (fritované, surové). – Podle chemického složení se nacházejí glazury: a) címicité (*šmelc*), užívané na majolice a fajánsi; jsou bílé, neprůhledné (opakní); b) hlinité, tvořené nízkotavitelnou hlinou, která při vypálení slině; u kunštátských kamenin je označována *šlem*; c) olovnaté, typické pro českou lidovou hrncinu. Byly nízkotavitelné, průhledné nebo zabarvené kyslíčnickými kovy, s větším podílem oxidu olova; d) solné, užívané na vysokožárné kamenině. Vhozením kamenné soli do pece v konečné fázi pálení vzniká tvrdá poloprůsvitná g.; e) živcové, tzv. seladonové glazury, barevně odstíněné množstvím železa. Užívaly se v čínské porcelánové kamenině. – V tradiční rukodělné výrobě se jednotlivé složky g. umlely na ručním mlýnku nebo v keramických manufaktúrách ve vodním mlýně a smíchaly s vodou na glazurové mléko (*břečka*). Kyslíčnický kov se získávaly fritováním, tavením v peci a následným umletím zchladlé,

rozpadlé suroviny. Hustota g. se řídí použitím a kvalitou střepu. Vlastní glazování se provádí a) poléváním, b) namáčením, c) nanášením, d) stříkáním. V hrnčářských dílnách se výrobky uvnitř vylévaly a zevně polévaly. Při vypalování glazury měly mít spolu se střepem pokud možno stejnou tepelnou roztaživost, jinak dochází k vadám (trhliny, odlupování, puchýřování). V. t. engoba.

Lit.: H. Landsfeld: *Lidové hrnčářství a džbánkařství*. Praha 1950; V. Scheufler: *Lidové hrnčářství v českých zemích*. Praha 1972; P. Rada: *Techniky keramiky*. Praha 1995. [mv]

golem [hebr.], pův. označení beztvářé věci nebo látky; podle židovských pověstí hliněná lidská postava, magicky oživená. Pověst vznikla ve středověku, koncem 18. stol. se spojila s postavou pražského rabbiho Löwa (1512–1609). Slovo *golem* znamená i nehotovou věc a tupého člověka. Z toho vyrůstá středověké pojetí g. jako nedokonalé bytosti postrádající inteligenci, mravy a především lidskou duši. G. Sholem (1897–1982) se domníval, že g. byl vytvářen v rámci kabalistického zasvěcovacího rituálu, při němž adept prokázal schopnosti tím, že v miniatuře zopakoval akt stvoření člověka, avšak bez lidské duševní schopnosti a bez daru řeči. Pův. bylo stvoření g. duchovní záležitostí a později se z ezoterního zasvěcovacího obřadu stala lidová pověst či legenda. Podle kabalistického učení lze umělého člověka oživit na základě poznání tajného jména (hebr. *šem ha-meforaš*). – Motiv g. byl spojován s konkrétními osobami, zvl. rabíny. Ve spojení s rabbi Löwem se g. stal nejznámější postavou pražských židovských pověstí. Podle nich plnil rabínovy příkazy, pomáhal při domácích pracích. Byl však zničen, když ohrožoval své okolí. Měl být pohřben na půdě Staronové synagogy (např. svědectví E. E. Kische, 1885–1948). Některé varianty pověstí ho zachycují jako pomocníka a ochránce Židů. Znění pověstí o G. a rabbi Löwovi zachytil G. L. Weisel (1804–1873) ve sbírce *Sippurim* (Praha 1846). Odtud je převzal A. Jirásek do *Starých pověstí českých* (Praha 1894). G. je znám z literárního zpracování G. Meyrinka (1868–1932). Vystupuje ve filmech M. Friče *Císařův pekař a Pekařův císař* (1951), natočených podle hry V+W *Golem* (1931).

Lit.: P. Grym: *Pražský golem. Kapitola z dějin královského města*. Praha 1992; I. Mackerle: *Tajemství pražského Golema*. Praha 1992; V. Sadek: *Židovská mystika v Praze*. Praha 1992; G. Sholem: *Davidova hvězda*. Praha 1995. [bš]

goralský kroj, horalský kroj – typ horského oděvu rozšířený ve východní části Moravskoslezských Beskyd a na přilehlém slovenském a polském území, kde velmi podobné přírodní, hospodářské a sociální podmínky vedly k analogickému kulturnímu vývoji. Způsob života zdejších obyvatel také ovlivnila valašská kolonizace, která sjednotila tento oděv s ostatním oděvem vyskytujícím se v karpatském oblouku do jednoho typu. Salašnictví a horské zemědělství bylo nejdůležitějším zdrojem obživy a pastýřsko-rolnická vrstva obyvatelstva udržovala nejen staré způsoby hospodaření, ale i tradiční životní styl. Archaický g. k. se nosil v nejdlehlších vesnicích (Hrčava, Bukovec) běžně do 2. světové války a některé jeho součástky až do 50. let 20. stol. Téměř do konce svého trvání se zhotovoval z domácích materiálů: vlny, lnu, kůže. Příčinou jeho odkládání byl úpadek a posléze zánik domácí výroby plátna a sukna, odcházení za prací a též snaha vyrovnat se honosnějšímu lidovému oděvu z Těšínska a Jablunkovska. – Více starobyklých znaků si zachoval oděv mužský. Košile (*košula*) jednoduchého střihu z rovných dílů se zhotovovala z ručně tkaného lněného plátna. Okraje rukávů a výstřihu zdobila výšivka provedená vrkúčkovým stehem. Typickým prvkem na mužské košili byl čtvercový ornament (*znak*) pod výstřihem. Měl délku strany 4–7 cm a černou, hnědou nebo červenou barvu. Z jednoduchých výzdobných prvků je patrné, že pův. sloužil ke zpevnění okrajů a že dekorativní funkce byla až druhotná. Úzké kalhoty (*nogavice*), těsně obepínající nohy, se šily z hrubého sukna přírodní šedobílé barvy.

V pase měly záložku, kterou se dvakrát kolem těla provlékal opasek s kovovou přezkou. Bačové na salaších nosili široké čtyřpřezkové pásy, v nichž byly kapsy na dýmky a míšek s tabákem. Na jedné straně kalhot přerušoval záložku hluboký rozparek. Obdobný rozparek byl také v zadu dole na obou nohavicích. V místech, kde rozparky končily, se našivaly krátké střapce z červené vlny (*kučky*). Vesta (*bruclik*) pronikla do goralského kroje z městské módy 18. stol. Zhotovovala se z hrubého červeného sukna s podšívkou ze sukna bílého. Přední díly zdobily našité stužky s rozřepenými konci a na pravé straně vesty byla řada kovových

dílná košile z hrubého domácího lněného plátna, v pase nařasená a sešitá. Přes rubáč se odzadu dopředu vázala černá sukně (*fortuch*), drobně a hustě vrapovaná, vpředu nesešitá. Modrotisková zástěra (*fortušek s korunum*) měla dolní a boční okraje lemované ornamentálním pásem. Rukávce (*kabotek*) se nosily z tenkého bílého plátna, u krku drobně a bohatě řasené, v pase volně rozpuštěné, stejného střihu jako u kroje těšínského a jablunkovského. Živůtek u ženského g. k. chyběl. Charakteristickou součástí oděvu byly červené shrnovací punčochy (*nogavičky*), upletené ze silnější ovčí vlny, dlouhé až dva metry. Při každém obutí se skládaly hustě od kolen dolů do mnoha záhybů. Poskytovaly ochranu při těžké zemědělské práci v horském terénu a za chladného počasí. Kromě ubíraných punčoch se nosily do krpců bílé vlněné ponožky (*kopytka*) s barevným okrajem. Svobodné dívky chodily po celý rok prostovlasé s vlasy spletenými do jednoho copu, zdobeného pentlí (*varkoč*). Vdané ženy nosily čepec s krajkou (*koronkou*). Přes něj si vázaly velký bílý šátek (*šatka rožkova, šatka spuškova*), ve třech rozích vyšitý jako u těšínského a jablunkovského kroje. Aby šátek ve větru nevlál, vázaly přes něj ještě jeden malý šátek, ovínutý kolem krku. V zimě oblékaly ženy na rukávce krátký žlutohnědý ovčí kožich, zdobený našitými koženými proužky a barevnou kroucenou vlnou. Za nepříznivého počasí, v době smutku a o velkých svátcích se přes oděv přehazovala velká bílá plachta (*obrus*), jejíž horní cípy se zavazovaly na prsou do velkého dvojitého uzlu.

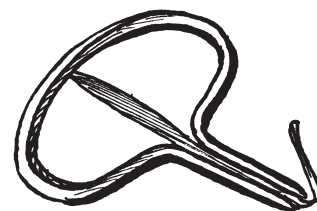
Lit.: F. Sláma: *Vlastenecké putování po Slezsku*. Praha 1885; A. a T. Dobrowolscy: *Strój, haft i koronka w województwie Śląskiem*. Kraków 1936; B. Korniová: *Horalská mužská košile z Těšínska*. RZ 2, 1952, s. 12; B. Korniová: *Slezské výšivky v počítané niti*. RZ 3, 1953, s. 64; B. Korniová: *Slezské výšivky*. RZ 3, 1953, s. 96–97; E. Němec: *Kožich goralského kroje*. RZ 4, 1954, s. 23; B. Korniová: *Tři typy těšínských ženských krojů*. RZ 8, 1958, s. 67–72; I. Stolařík: *Hrčava*. Ostrava 1958; Z. Vachová: *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Ostrava 1962, s. 64–73. [ms]

Grázl, vl. Johann Georg Grasel (4. 4. 1790 Nové Syrovce u Moravských Budějovic – popraven 31. 1. 1818 Vídeň), známá postava zloděje, loupežníka a rebela, působící na jihozáp. Moravě, převážně však v přílehlém Rakousku až po Dunaj. Proslavil se početnými zločiny (uvádí se jich 205) a dlouhým úspěšným unikáním před zatčením. Už za svého života se stal *lidovým hrdinou* i hlavní postavou několika soudobých her, povídek, kramářských písní

a výtvarného zpracování. V západomoravských i dolnorakouských lidových pověstech vystupuje jako kladná postava zbojnického typu (Babinský, Ondráš a Juráš, Jánošík, Robin Hood), okrádající bohaté a sympatizující s chudými, v jejichž očích je proto idealizován. V moravských pověstech o G. se objevují motivy typické pro pověsti zbojnického cyklu (měření *od bučka k bučku*, potrestání lakomé báby cvočky, milá prozradí zbojníka za tisíc zlatých, schopnost přelstít protivníka, tělesná krása ad.); kouzelné motivy se však nevykytují. Pověsti o G. nejsou tak rozšířené a frekventované jako jiná zbojnická podání. Jméno hrdiny v češtině zobecnělo: *grázl* je označení pro lumpa, darebáka.

Lit.: M. Šrámková: *Zbojnické a loupežnické postavy a motivy v české vypravěčské tradici*. NA 16, 1979, s. 99–106; Johann Georg Grasel. *Räuber ohne Grenzen*. Vyd. H. Hitz. Horn-Waidhofen an der Thaya 1999, 3. vydání. [mš]

grumle [z lat.], drmlé, brumle, drndačka – idiofon s jedním jazýčkem rozkmitávaným prstem, akusticky vázaný na ústní dutinu hráče. Evropské grumle jsou železné, mají tvar podkúvky, mezi jejímiž prodlouženými, do břitu vybroušenými rovnoběžnými konci prochází v ose nástroje tenký ocelový jazýček. Při hře se konce nástroje opírají o zuby, mezi nimiž může jazýček volně kmitat. Ústní dutina tak tvoří rezonátor. Změnou jeho objemu jsou zesilovány alikvotní tóny jazýčku, zejm. 1., 4. a 8.–13., jimž musí být přizpůsobena hraná melodie. Někteří dobří hráči chybějící tóny doplňují hlasem a g. se tak občas během hry stává mirlitonem, protože chvění jazýčku se superponuje na kmitočty vydávaný hlasivkami. Někdy chybějící tóny doplňují zruční hráči dalšími, odlišně laděnými grumlemi, držnými v druhé ruce, jež při hře střídají. Grumle

Grumle

s dvěma či více různě laděnými jazýčky se pro velmi malou hlasitost neprosadily. Pevné mechanické spojení osmi až šestnácti grumlí, tzv. aura (německý vynález z poloviny 19. stol.), se dosud uplatňuje pouze v Rakousku a jihových. Německu. G. vydává tiché, jemně se chvějící tóny, sly-

knoflíků s vyraženým monogramem FJI (František Josef I.). Ve dvou spodních stužkách levé strany byly dírky, kterými se provlékala červená stuha. Obě kapsy, včetně dovnitř, také zdobily střapce a knoflíky. Mužské ponožky (*kopyca*) se pův. šily z bílého sukna. Od poloviny 19. stol. se pletly z dvojité bílé vlny a u vrchního okraje zdobily černým vzorem. Sahaly až po střapce ukončující rozparky na nohavicích. Shora dolů se ponožky omotávaly dlouhými a silnými kroucenými provazy z kozí srsti, zakončenými řemínky, které se provlékaly přes horní okraje krpců a tak je pevně připevňovaly k nohám. Krpce (*kirpce*) se zhotovovaly ze silné vepřové nebo hovězí kůže. V zimě si muži oblékali přes vestu žlutohnědý ovčí kožich a často si přes něj přehazovali halenu (*guňa*) z přírodního hnědého sukna z vlny černých ovčí. Její střih (příčné pončo) s hlavním švem vedeným vodorovně v úrovni podpaždí odpovídal obdobným střihům svrchních kabátů v Karpatech. – Ženský g. k. prošel složitějším vývojem. Základní součástí oděvu byl rubáč (*časnocha, košula se stonkem*), dvou-

šitelné jen v blízkosti hráče nebo v menším uzavřeném prostoru. V č. zemích nalezly grumle uplatnění především jako dětské hudební hračky nebo jako nástroje pouhé *osobní potřeby*, na rozdíl od lidového prostředí např. v někdejší Podkarpatské Rusi, kde jsou při svatbách stále často jedinými hudebními nástroji. Kuriózně působili ojedinelí koncertní hráči na g., jako např. český hudebník Franz Kunert, kteří 1810–1830 pořádali koncerty v mnoha evropských městech. Našli se i skladatelé, kteří tomuto nástroji věnovali několik skladeb. G. je hudebním nástrojem celosvětově rozšířeným. Vyrábí se z kovu, ze dřeva, z kosti, z velrybích kostic. Pro Evropu je příznačná výroba ze železa a oceli. První evropské doklady o užití g. pocházejí z konce 10. stol. V č. zemích je archeologickými nálezy doložena již na konci 13. stol. Od té doby se její tvar i hudební možnosti prakticky nezměnily. Od 2. třetiny 16. stol. byly grumle prodávány na trzích jako výrobky místních kovářů. Značnou zásluhu na jejich rozšíření měli také kočující cikánští kováři. Na přelomu 20. a 21. stol. jsou v Česku prodávány jen nekvalitní výrobky německé a rakouské. Využívají je především soubory produkující tzv. country music. Pozoruhodné virtuozity ve hře na g. (mj. v úpravách lidových písní nebo v umělecké hudbě inspirované folklorem) dosahuje brněnský hudebník a zpěvák V. Kovářík.

Lit.: C. Sachs: *Die Maultrommel*. Zeitschrift für Ethnologie 49, 1917, s. 185. [pk]

guberniální sběratelská akce, sběr lidových písní a tanců organizovaný guberniálními úřady v zemích rakouské monarchie 1819. Podnět vyšel z vídeňské *Společnosti přátel hudby (Gesellschaft der Musikfreunde des österreichischen Kaiserstaates zu Wien)*. Pokyn k provedení dal rakouský ministr vnitra hrabě Saurau, odborně akci připravil zakladatel a tajemník společnosti, rakouský právník, hudebník a autor divadelních her J. Sonnleithner (1766–1835), podle něhož je sbírka v Rakousku známá jako *Sonnleithnerova (Sonnleithner-Sammlung)*. Centrálně rozšířené pokyny nabádaly k zapisování jednohlasých světských lidových písní s co možná nejúplnějšími texty a s udáním kraje, ve kterém se zpívají. Zapisovány měly být i staré lidové tance a kostelní písně. Pokyny vyžadovaly i uvedení jmen zúčastněných

lidové hudby, s nimiž by vídeňská společnost mohla navázat styky. 1819 zaslal hrabě Saurau nařízení k provedení sběru do Horního a Dolního Rakouska, Štýrska, Tyrol, Ilýrie, Dalmácie, Čech, na Moravu a do Slezska. Zásilkly začaly docházet v únoru 1819 a do konce roku byla akce, s výjimkou Čech, v podstatě ukončena. Nejpočetněji bylo v zaslaných sběrech zastoupeno Horní Rakousko a Morava se Slezskem. Celkem bylo v krátké době shromážděno přibližně 3500 písní, tanců a zápisů instrumentální hudby. Toto množství několikanásobně převyšovalo fondy lidových písní a hudby, do té doby ve střední Evropě shromážděných. Výsledek akce závisel na osobnostech, které se práce ujaly, i na dřívějších zkušenostech se sběrem písní. Ne všechny regiony, později vystupující jako velmi zpěvné, např. Slovákko, byly v guberniálním sběru reprezentativně zastoupeny. O některých zásiilkách se dochovaly pouze dopisy s výčtem zasílaných písní. – Akce, třebaže nepřilíš pečlivě připravená, měla pro folkloristiku mimořádný význam. Hlavní předností byl důsledný záznam textů a nápěvů. Kládl se důraz na hudební složku, a proto byla práce svěřena hudebně vzdělaným lidem, což zaručovalo jistou kvalitu zápisů. Výrazná selekce písní se neprováděla. Pokyny nařizovaly zaznamenávat vše, co lid zpívá. Tím byl získán obraz reálného zpěvu, obsahujícího nejen tradiční lidové písně, ale i skladby zlidovělé, umělé a módní. Cenným výsledkem byl záznam velkého počtu tanců a tanečních písní. Způsob, jakým g. s. a. probíhala, a nezáměr o její výsledky zpochybňují její prvotní cíl. Původní podnět byl spíše náhodný. Dokazuje to odezva na výsledky celé akce: po desítky let zůstaly zásiilkly ležet v archivu společnosti, která sběr iniciovala. Využity byly pouze zápis z Čech, kde se sběr a jeho redakce protáhly až do r. 1823 a k dodání písní do Vídně nakonec již nedošlo. Ředitel pražské konzervatoře B. D. Weber z nich podle nejasných kritérií pořídil výběr známý pod názvem *Kolovratský rukopis*, který představuje část záznamů došlých z českých krajů. Zbytek byl buď zlikvidován, nebo nezveřejněn a připraven k pozdějšímu využití. Z Kolovratského rukopisu vydal J. Rittersberk s B. D. Weberem sbírku *České národní písně* (1825). Tato část guberniálního sběru, doplněná o další dosud nepublikované, dodatečně nalezené zápis z téže

akce, vyšla v publikaci *Nejstarší sbírky českých lidových písní* (1987), zpracované J. Marklem. České guberniální sběry byly rozšířeny i o edici rukopisu T. A. Kunze (1756–1830) *Böhmische Nationalgesänge und Tänze* (1995, vyd. L. Tyllner), bohatého zvl. na zápisy tanečních melodií. – Moravská a slezská část je dochována ve dvou ne zcela identických exemplářích, které jsou uloženy ve Vídni a v Brně. Z nich byla část písní otištěna v menších souborech ve sbírce F. Bartoše a L. Janáčka *Národní písně moravské v nově nasbírané* (1901), v *Moravských písních milostných* (1930–1937) L. Janáčka a P. Váši a v dalších edicích. Výběr 400 písní a záznamů instrumentální hudby pořídil K. Vetterl a za spolupráce O. Hrabalové byla tato část guberniálního sběru připravena do tisku. Vyšla až 1994. Písně z Rakouska byly po otištění menších souborů na různých místech zpracovány formou soupisu, který 1969 vydali W. Deutsch a G. Hoferová. Do soupisu jsou zahrnuty také písně z části bývalé Jugoslávie a některé zápis z Moravy a Slezska. První svazek obsahuje seznamy zasílaných písní, faksimile vybraných původních rukopisů a příslušné rejstříky. Rakouské písně byly nejnověji otištěny v rámci edice *Corpus musicae popularis Austriae* (od 1993).

Lit.: F. Bartoš: *Zpráva o rukopisných sbírkách národních písní moravských z r. 1819, chovaných ve Františkově Muzei v Brně*. In: Museum Franciscum Annales 1895. Brno 1896, s. 67–90; S. Souček: *Jak použito sbírky lidových písní a tanců moravských a slezských, pořizené v roce 1819*. NVČ 5, 1910, s. 1–23; F. Schunko: *Eine österreichische Volksliedsammlung aus dem Jahre 1819*. JÖVw 15, 1966, s. 1–14; W. Deutsch – G. Hofer: *Die Volksliedsammlung der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien (Sonnleithner-Sammlung)*. Wien 1969; L. Schmidt: *1819. Zur Entstehungsgeschichte der Volksliedsammlung der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien*. JÖVw 18, 1969, s. 1–9; K. Vetterl: *Okolo písňové sbírky z roku 1819*. NA 7, 1970, s. 234–237; J. Markl: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Praha 1987; K. Vetterl – O. Hrabalová: *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*. Strážnice 1994; T. A. Kunz: *Böhmische Nationalgesänge und Tänze. České národní zpěvy a tance I-II*. Vyd. L. Tyllner. Praha 1995. [mt]